

UDK 811.163.42(091)
Izvorni znanstveni članak
Rukopis primljen 12. IX. 2005.
Prihvaćen za tisak 14. XII. 2005.

Amir Kapetanović

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
akapetan@ihjj.hr

HISTORIZMI I SEMANTIČKE PROMJENE

Autor raspravlja o značajkama riječi koje leksikolozi i leksikografi obično nazivaju *historizmima*. Analiziraju se semantičke promjene vezane uz nastanak i “povratak” historizama te utjecaj izvanjezične zbilje na te procese. Na kraju se razmatra mogućnost sinonimije i ekstenzija značenja historizma metaforičkom uporabom.

I. Pristup

1.1. Kada govorimo o minulim vremenima, služimo se *historizmima*, koji dandanas označuju negdašnje titule, činove, zvanja, zanimanja, službe, novčane jedinice, poreze, mjere, ustanove, društvene organizacije, odjevne i druge predmete (oružja, oruđa...). Prema dosadašnjim tumačenjima historizmi su *zastarjeli* ili *mrtvi* leksemi jer u izvanjezičnoj zbilji dolazi do promjene (nestaju predmeti i pojave koje se tim riječima označuju) te zbog toga prelaze iz aktivnoga u pasivni leksički sloj.¹

¹ Usp. neke dosadašnje definicije: “Riječi koje su zastarjele zato što su nestali predmeti, pojave i pojmovi što ih označuju nazivaju se *historizmi* (...)” (Melvinger 1989: 69); “Onaj dio pasivnog leksika koji imenuje predmete koji su se prestali upotrebljavati ili pojave koje su nestale iz života ili društvenih odnosa nazivamo *historizmima*” (Stolac 1993: 325); “Historizmi su nazivi za zastarjele realije i pojmove” (Turk 2000: 98); “Leksemi koji su iz aktivnog u pasivni leksik prešli djelovanjem izvanjezičnih čimbenika nazivamo **historizmima**” (Samardžija 2001: 29). U Simeonovu rječniku nalazimo promašenu definiciju: “(...) zastarjele riječi koje su označivale realije ne izgubljene, već takve koje se samo nazivaju drugačije (...)” (Simeon, 1969/I: 482: s. v. *historizam*). Govoreći o *amovima* i *helebardama*, L. Zgusta piše: “Leksičke jedinice tog tipa možemo zvati arhaizmima (u ograničenom, specifičnom smislu termina); da se ne bojim terminoloških inovacija nazvao bih ih *riječima vezanim za vrijeme*” (Zgusta 1991: 171). Postoje pristupi koji hi-

1.2. Istaknute značajke historizma trebalo bi ponovno razmotriti, i to najprije pitanje jesu li historizmi zastarjele riječi jer “historizmi su dio njegova² normiranog leksika” (Zekulić 1984: 206). U uvodu načelno treba reći da u jezičnom sustavu (ili u jeziku kao sustavu) nema ništa što bi moglo biti *staro*, *zastarjelo* ili *mrtvo*. U njemu nema ni historizama jer oni postoje samo s gledišta jezika kao standarda: “Jezik je kao sustav (za razliku od jezika kao standarda) neutralan prema povijesti, prema kulturi, prema naciji, prema konfesiji, prema civilizaciji itd. Jezik je kao sustav neutralan prema povijesti standardnog jezika. Za nj nema historizama i arhaizama” (Silić 1999: 239). To je važno polazište za raspravu o historizmima.

Osim toga, treba reći da se historizmi u ovom radu ne promatraju kao leksemi, nego kao riječi. Leksemi³ su virtualne jedinice (paradigmatska os), koje mogu akumulirati i istodobno sadržati nekoliko značenja. Tako se mogu ostvariti različiti historizmi, ali i nehistorizmi, primjerice, leksem *križar* sadrži barem četiri različita značenja po kojima *križar* jest historizam⁴, i jedno po kojem on to nije.⁵ U raspravama o prelasku određenih *leksema* iz aktivnoga u pasivni leksički sloj zaboravlja se na mogućnost polisemije i višeznačnih leksema (npr. danas *križar* kao član organizacije katoličke mladeži nije historizam) te se pozornost usmjeruje samo na izraz leksema. Historizmi su uvijek punoznačice (nikad tzv. gramatičke riječi, što arhaizmi mogu biti). Međutim, historizmi mogu biti i (terminologizirane) sveze riječi (npr. *zeleni kadar* = ‘dezerteri iz austrougarske vojske koncem 1. svjetskog rata’; *Banski stol* = ‘banski sud od

---

storizme smatraju vrstom arhaizama, v. naziv “istorijski arhaizam” (Mladenov 1980: 108) i usp. navod: “Jedan je dio tih leksema [historizmi koji se promatraju kao vrsta arhaizama, op. A. K.] mrtav jer su nestali predmeti ili pojave koje su oni označivali: *dolama*, *toka*, *buzdovan*. U povijesnom kontekstu upotrijebljeni, ti leksemi nisu arhaizmi” (Antoš 1974: 93). S. I. Ožegov povezuje razmjenu aktivnoga i pasivnoga leksika s izvanjezičnim, društvenim promjenama, i daje primjer iz ruskoga jezika: u ruskom jeziku “sovjetske epohe” leksem *car* prešao je iz aktivnoga u pasivni, a *partija* je ušla u aktivni rječnički fond (usp. Ožegov 1974: 32).

² Zamjenica upućuje na “književni jezik”.

³ Naziv *leksem* u lingvističkoj literaturi nije jednoznačan (lingvisti ga različito definiraju).

⁴ Kombinacijom rječničkoga i enciklopedijskoga znanja značenja možemo opisati ovako: 1. ‘vojnici koji su sudjelovali u križarskim ratovima od 11. do 13. st.’; 2. ‘pripadnik skupine ratnika koji su od 13. do 15. stoljeća na papin poticaj vodili borbu protiv *heretika*’; 3. ‘pripadnik Njemačkoga viteškoga reda od 13. do 15. st.’; 4. ‘pripadnik gerilskih skupina u Hrvatskoj poslije 2. svjetskog rata (1945–1950) sastavljenih uglavnom od pristaša režima NDH i antikomunista s ciljem destabilizacije novoosnovane Jugoslavije (neki na kapama nosili križ)’. Riječ *križar* u posljednjem navedenom značenju rabi G. Tribuson na početku svojega romana *Ne dao Bog većega zla*: “Združena u želji da čim prije dobije pohvale iz Zagreba, gradska je vlast već sutradan organizirala kompletno i najenergičnije čišćenje šume od križara i sličnih štetočina (...)” (Tribuson 2002: 6).

⁵ ‘član organizacije katoličke mladeži’

1723. do 1945.’) i frazemi (npr. *imati crvenu knjižicu* = ‘biti član Komunističke partije’⁶). Držimo da takve frazeme historizme treba razlikovati od desemantiziranih historizama u frazemu, na primjer *aršin* (= ‘stara mjera za dužinu’) u *mjeriti istim aršinom* (= ‘primjenjivati ista mjerila, prema komu, prema čemu, ne praviti razlike među kim, među čim, pravedno suditi koga, što’, v. HFR 2003: 18, 171).⁷

II. Nestanak “stvari”, nastanak historizma i perspektiva

2.1. Jezik nije zrcalna slika izvanjezične zbilje i “svakom jeziku odgovara u stvari posebna organizacija podataka iz iskustva” (Martinet 1982: 5). Izvanjezična zbilja nema sposobnost onesposobljavanja jezika. Ako “stvari” izvanjezične stvarnosti nestanu ili izgube svoju funkciju (kao što je to u slučaju historizma), ne gubi se jedan dio jezika niti se gubi mogućnost referencije na takve “stvari” (referirati se može na ono što oku nije dostupno, što nije nikada ili što nekada jest postojalo ili što će tek možda biti). U vezi s tim možemo navesti riječi M. Heideggera: “(...) bila to bilost bila to budućnost, nalazimo jedan način prisuća i nailaženja, koji se nipošto ne poklapa s prisućem u smislu neposredne sadašnjosti. Prema tome, valja da uvažimo: Nije svako prisuće, začudo, nužno sadašnjost” (Heidegger 1996: 432).

2.2. Postavlja se, međutim, pitanje što se zapravo mijenja u vezi s riječima koje postaju historizmi kad “stvari” nestanu? Najprije treba naglasiti da neke “stvari” ne nestaju, ali se mijenjaju, pa tako i naša percepcija i tumačenje tih “stvari”. Danas većina govornika hrvatskoga jezika zna što je *pancir*, a znao je i M. Marulić kad je tu riječ upotrijebio u svojoj *Juditi* (Marulić 1988: 126, s. 246), samo Marulić taj predmet nije poimao kao zaštitni prsluk izrađen od keramike i sintetike kao mi danas, nego kao žicom opletenu košulju (danas ćemo ga poimati tako samo kad govorimo o *srednjovjekovnom panciru*).

⁶ Na primjer, u ovom kontekstu: “Onih koji su *imali crvenu knjižicu* i priječili razvoj demokratskog društva da bi ga sada naizgled branili imamo i previše!” (*Vjesnik*, 21. 01. 2002; istak. A. K.). Taj frazem danas nije historizam ako je riječ o novom metaforičkom značenju ‘biti lijevač’ (pejorativno).

⁷ Tako načelno razlikujemo frazeološki arhaizam (naziv prema Radović–Tešić 1982) i arhaizam u frazemu. Na primjer, danas bi se prigodice mogao ostvariti frazeološki arhaizam *od god(a) do god(a)* (= ‘vječno, stalno’), kojemu je suvremena neutralna zamjena izraz frazema *od godine do godine* (nezabilježeno u HFR 2003). Primjer arhaizma u frazemu može biti *godina* (= ‘kiša’) u *plakati kao ljuta godina* (= ‘gorko plakati’) i tu *godina* nema zamjenu. O arhaizmu u frazemu može se govoriti samo uvjetno, ako negiramo frazem kao cjelinu i promatramo desemantizirane frazemske sastavnice kao samostalne jedinice sa zasebnim značenjem (= ‘kiša’).

Riječi koje postaju historizmi *ne zastarijevaju*, nego se poslije mentalnoga procesuiranja promjene u izvanjezičnoj zbilji (nestanak "stvari") vrši prilagodba, restrikcija postojećega značenja, odnosno semantička promjena kojom se sužuje postojeće i nastaje "novo" značenje s ograničenjem "nekoć" ili "u razdoblju od... do" (ograničenje ne mora biti eksplicitno u rječničkim definicijama značenja). "Novo" značenje (*ono što je postojalo*) potire "staro" (*ono što postoji*).

Oprimjerit ćemo to dvama isječcima iz raznovremenih diskursa fiksiranih pismom. Prvi primjer uzmimo iz Karnarutićeva *Vazetja Sigeta grada* u kojem se upotrebljava riječ *harač*: "“Ja sam slavno caril’, reče, ‘do ovih lit, / U kih sam ostaril, da me se j’ bojal svit, / Klanjal se i *harač* sa svih stran mi nosil, / Molec i čineć plač, od mene mir prosil (...)' (Karnarutić 2002: 243; istak. A. K.). Drugi primjer uzet ćemo iz povijesnoga pregleda T. Raukara: "Dubrovnik je 1458. god., napokon, priznao vrhovnu vlast turskog sultana i počeo plaćati *harač*" (Raukar 1997: 167; istak. A. K.). Dva ulomka pripadaju dvama hrvatskim idiomima⁸ iz različitih povijesnih razdoblja (prvi iz XVI, drugi iz XX. stoljeća). Riječ *harač* nema isto značenje u Raukarovu tekstu kao u Karnarutića. Teško je to prihvatiti ako se jezik teksta nastaloga u XVI. stoljeću promatra kao suvremeni tekst.⁹ Perspektiva koja ustrajava na različitosti tih potvrda s obzirom na vrijeme njihova nastanka nije isto što i perspektiva koja uvažava jezik tih tekstova kao kulturni artefakt, u kojoj Karnarutićev jezik možemo smatrati nenapušenim, bliskim, "živim izvorištem vlastite jezične moći", "starinskim" (prema Katičić 1992a: 73). Takvo vrijeme R. Katičić naziva "kulturnopovijesnim, iz kojega potječu izražajno relevantni tekstovi" i "ta je vremenska dubina prisutna i djelotvorna u samom jeziku, izgrađuje i hrani njegovu izražajnu moć" (Katičić 1992b: 289). Iz prve je perspektive Karnarutićev jezik napušten, neponovljiv u današnjici, a to nas ovom prigodom više zanima. *Harač* u Karnarutića ima značenje koje možemo opisati 'namet, porez koji se plaća Turcima', a u drugom ima suženo s restrikcijom 'namet, danak, daća u vrijeme Osmanskoga Carstva'. Naoko i nema razlike, međutim razlike se ne mogu pripisati stupnju eksplicitnosti definicije značenja (razlikujemo rječnički opis značenja i značenje leksema; opisi značenja u našim rječnicima kadšto su neprecizni, nepotpuni ili se ekonomičnosti radi ne razlučuju sva moguća

⁸ To je za predmet rasprave nevažno jer se i u tekstovima XVI. stoljeća koji su pisani hrvatskim književnim jezikom sa štokavskom osnovicom može pronaći potvrda riječi *harač* koja ima isti status kao navedeni *harač* u Karnarutića.

⁹ Tako se pristup historizmima ne razlikuje od pristupa arhaizmima, za njih vrijedi isti metodološki okvir koji postavlja J. Vončina: "(...) arhaizmi se moraju utvrđivati napose za svaki od vremenskih presjeka (...)" (Vončina, 1981: 310).

značenja u objasnidbi natuknice¹⁰). U Karnarutića *harač* nije historizam, a u Raukara jest. U Karnarutićevo doba *harač* je postojao kao namet pa nije bilo semantičke promjene (restrikcije značenja), a poslije sloma Osmanskoga Carstva riječ *harač* rabi se sa semantičkom restrikcijom.

Budući da su historizmi semantički ograničene riječi, oni imaju terminološku vrijednost i većina je dio specijaliziranoga leksika pojedinih struka. Prisutni su u svim funkcionalnim stilovima hrvatskoga standardnoga jezika (najrjeđe u administrativnom), a u beletristici mogu i ne moraju biti stilogeni.

III. Samuraj, grof, volar, robovlasnik

3.1. Historizmi su kulturno označene riječi i mogu imati različitu disperziju: biti ograničeni nacionalnim ili regionalnim jezičnim granicama ili pak granicama jedne kulture ili civilizacije. Japanski jezik ne sadrži leksem *harač*, ali ga sadrže južnoslavenski i gotovo svi jezici koji pokrivaju teritorij i ljude na kojem je nekoć bilo ili imalo utjecaj Osmansko Carstvo. Međutim, neki su internacionalizmi primljeni u hrvatski jezik kao historizmi (sa semantičkom restrikcijom). Engleski i francuski i hrvatski sadrže historizme kao što su *samuraj* i *konkvistador* (engl. *samurai*, *conquistador*; franc. *samouraï*, *conquistador*; hrv. *samuraj*, *konkvistador*).

3.2. Ako je plemićki stalež izgubio u društvenom uređenju Hrvatske negdašnju ulogu, može li se reći da su danas historizmi u hrvatskom jeziku negdašnji plemićki naslovi, na primjer *grof* i *barunica*? Nestanak jednoga segmenta izvanjezične zbilje unutar nacionalnih granica ne mora značiti da u nacionalnom jeziku riječ kojom označujemo taj segment postaje isključivo historizam. Tako se *grof* i *barunica* ne moraju ostvariti kao historizmi jer postoje hrvatski građani koji stare titule nose kao obiteljsko naslijeđe i postoje (počasne) titule *grofa* i *barunice* izvan Hrvatske.¹¹ Na primjer: “*Grof* vozi Opelovu ‘fronteru’, a za razliku od svojih generacijskih vršnjaka ne izbjegava letjeti zrakoplovom” (*Večernji list*, 29. 12. 2001; istak. A. K.); “Mnogobrojnim pripadnicima europskog plemstva i svjetskog visokog društva koji svoj ljetni odmor provode u Dubrov-

¹⁰ Usp. npr. prvo značenje leksema *dinar* u 3. izdanju Anićeve jednojezičnika: ‘osnovna jedinica novca u prošlosti i sadašnjosti u raznim zemljama’. Taj bi se opis značenja mogao proširiti i raslojiti s obzirom na značenja po kojima jest i nije historizam i s obzirom na to da je *dinar* u prošlosti i sadašnjosti novčana jedinica u barem deset zemalja, npr. bivša SFRJ, SiCG, Jemen, Kuvajt, Bahrein...).

¹¹ Iako plemićki naslovi nisu nestali iz društvenih odnosa u Velikoj Britaniji, u engleskom jeziku riječi poput *king*, *queen*, *prince*, *princess*, *court* stekle su nove konotacije primjerene novom političkom kontekstu (v. Hock – Joseph 1996: 241).

niku priključila se i *barunica* Philippine de Rothschild” (*Slobodna Dalmacija*, 9. 08. 2001; istak. A. K.).

Međutim, danas se u hrvatskom jeziku *grof* ostvaruje i kao historizam: “Već uoči zasjedanja tiskao je *grof* Janko Drašković, najistaknutija osoba tadašnje hrvatske politike, brošuru “Disertacija ili razgovor darovan gospodi poklisarom (...)” (*Hrvatski jezik u Hrvatskom saboru*, 1997: 36; istak. A. K.).

3.3. Kad povjesničari spominju naslove *volar* i *vratar* s hrvatskoga dvora iz vremena narodnih vladara (npr. Klaić 1975: 131), riječ je o historizmima. Međutim, naši jednojezični rječnici ne znaju za to (**volar**: ‘čovjek koji vodi brigu o volovima, gonič volova’; **vratar**: ‘1. onaj koji nadzire ulaz u zgradu ili na ograđeni prostor 2. sport igrač koji brani vrata; golman’ (*vratar*), usp. Anić 1991, s. v. *vratar* i *volar*, isto i u HER 2002, s. v. *vol* i *vrata*). Ovaj primjer pokazuje koliko je za leksikografiju važno kombinirati rječničko i enciklopedijsko znanje (v. o tome Bratanić 1991: 44 i d.).

3.4. Na koncu, treba spomenuti i mogućnost prividnih ili “lažnih” historizama (npr. *robovlasnik*). To nisu povijesni nazivi, nego u novije vrijeme njima nazivamo određene činjenice izvanjezične stvarnosti u prošlosti. Posebno razmatranje takvih riječi nije potrebno jer se, načelno govoreći, takve riječi “ponašaju” podjednako kao i “pravi” historizmi (imaju značenje s restrikcijom). Suvremeni hrvatski jednojezični rječnici u opisu brišu granicu između “pravih” i “lažnih” historizama jer se, na primjer u HER, i jedni i drugi označuju odrednicom *pov.* (= ‘1. pripada povijesti, ima obilježja povijesne činjenice 2. pripada prošlosti’, v. HER 2002: XII).

IV. Povratak “otpisanih” i polisemija

Nije moguće vratiti se “starom” značenju riječi (prije kognitivnoga procesa koji je doveo do semantičke promjene i nastanka historizma), pa čak i ako nam se vrte iste “stvari” (a ne mogu se posve iste vratiti jer su okolnosti izmijenjene u izvanjezičnoj zbilji). Niti je riječ *harač* nestala iz hrvatskoga jezika kad se prestao u našim krajevima ubirati, niti su se riječi *kuna* i *županija* u 90-im XX. stoljeća vratile u hrvatski jezik. Značenja leksema *kuna* u 80-im godinama XX. stoljeća ovako bismo mogli opisati: ‘1. životinja iz porodice Mustelidae; 2. krzno, koža kune kao sredstvo plaćanja u srednjovjekovlju; 3. kunovina, marturina, porez u kuninim kožama u srednjovjekovlju; 4. najstarija ruska novčana jedinica; 5. valuta u NDH, 100 banica = 1 kuna’. U posljednjem desetljeću XX. stoljeća nije se nijedno od navedenih značenja izgu-

bilo, ali im se pridružilo “novo”, koje kratko možemo opisati: ‘valuta u RH, 100 lipa = 1 kuna’. Samo po prvom navedenom (i prvobitnom značenju) u 80-im XX. stoljeća *kuna* nije bila historizam, a u 90-im još i po “novom”, pridodanom značenju. Polisemija ne poništava i ne sužava, nego obnavlja i širi, ne raskida veze, nego ih uspostavlja, pa se može reći da je polisemija jedna od najvažnijih jezičnih moći: “Jedan od aspekata polisemičkoga rasta (...) jest *spособnost riječi da sačuvaju staro značenje*, nakon što je pomak u primjeni doveo do uspostave novog. Riječ može steći ‘svježe’ značenje, a da pritom ne odbaci ono već ustanovljeno, a to nije nipošto trivijalan zaključak” (Radman 1995: 42–43; istak. autor). Osim toga, “analogno pomaku značenja (Bedeutungswandel) mogli bismo onda govoriti i o ‘ostanku’ značenja (Bedeutungsbleiben); ta dva aspekta koegzistiraju, bez opasnosti od sukoba ili od zabune” (Radman 1995: 45). Polisemija jest *virtus*, ali je virtualna pojava: u govoru ne postoji, jer se ostvaruje samo jedno od značenja višeznačnice (usp. Tafra 1995a: 25). Višeznačnice “(...) ne ulaze u sinonimne odnose u ukupnosti svoga značenja, nego samo odvojenim značenjem” (Tafra 1995b: 20).

V. Ekstenzija značenja metaforičkom upotrebom i sinonimija

5.1. Obično se tvrdi da historizmi ne mogu imati sinonima (usp. npr. Stolic 1993: 328) ili “uglavnom nemaju sinonima” (Samardžija 2001: 29). Potrebna je zadržka “uglavnom” jer se ipak mogu naći neki parnjaci koji mogu biti u sinonimnom odnosu, kao što su *župa* i *plovanija*, *županija* i *varmeđa*, *monoksil* i *ladva*.¹² Međutim, trebalo bi razlikovati *sinonime* i *zamjene* jer, načelno govoreći, svaki se historizam može *zamijeniti* svojim hiperonimom ako ga ima. Na primjer, I. Aralica izmjenjuje *posjed* (hiperonim) i *timar* (hiponim historizam): “Kad je Dukatar preuzeo *posjed*, bila su na njemu četrdeset i tri dima s tristo i jedanaest duša, među njima polovica djece, nejači i onih što su ponešto mogli raditi, trećina starčadi i tek osamdesetak ljudi i žena sposobnih za teže poljske poslove. I ako najbolje godine rodi i ako razreže najveći bir, teško da će *timar* davati više od pet tisuća akči” (Aralica 1987: 63).

5.2. Moguće je, na primjer, uspostaviti sinonimni odnos između riječi *farizej* i licemjer, *hajduk* i sjecikesa, *jatak* i ortak, *buzdovan* i budala.¹³ Kurzivom

¹² To je relativno s obzirom na to kako tumačimo sinonimiju i koje sve uvjete moraju zadovoljiti određene jezične jedinice da bismo ih smatrali sinonimima. I u tome postoje neslaganja i razmimoilaženja među lingvistima.

¹³ Sinonimima ne smatramo adekvatne izraze (nemamo bolji naziv), npr. *harambaša* (= *poglavar* turskih pandura), *župan* (= *poglavar* plemenske države/županije), *vladika* (= *poglavar* pravoslavnoga crkvenoga područja) itd., usp. s. v. *poglavar* u: Šarić–Wittschen 2003.

markirane riječi nisu historizmi¹⁴ (nemaju semantičku restrikciju) i mogu biti sinonimi navedenim parnjacima samo ako se upotrebljavaju metaforički. Zanimljivo je da se, zahvaljujući metaforičkoj uporabi, mogu ostvariti sinonimni odnosi između riječi koje upotrijebljene u svom osnovnom značenju ne moraju pripadati istom (astronomskom) vremenu, prostoru i kulturi, niti označivati “stvari” iste vrijednosti, niti predstavljati dužnosti istoga ranga. Primjeri za to mogu biti:

- 1) Neću dati za to ni *krajcara* / *groša* / *forinte* / *pare...* (= novčića, sitnoga novca)
- 2) Taj je čovjek oduvijek bio njegov *vazal* / *mandarin* / *mameluk...* (= podložnik)
- 3) Cijeli život samo *aguje* / *beguje* / *pašuje...* (= uživa, živi dokono i samovoljno)

Iz tih se metaforičkih uporaba iščitava povijesno iskustvo, iz njih se zrcale predodžbe različitih socijalnih staleža iz različitih povijesnih razdoblja. U *Lamentaciji o štibri* (u *Baladama Petrice Kerempuha*) M. Krleža nagomilao je brojne nazive za različite “štibre” u povijesti. Na primjer: “Sem došel bogme, *štibru* platiti!” / *Grašćicu* gradsku Grajaninu. / Prebendaru pak *mletvinu*. / Gospodinu *podimčinu*, / *pohižninu*, *ognješčinu*, / Magistratu: *maltarinu*, / *tovar*, *tlaku*, *godvedšinu*, / Velečasnom *presvalščinu*, / Kapelanu *martinščinu*, / *Rokovnicu*, *žirovinu* / Varoškem Sucu *sajamninu* / *Maltarinu*, *kerčmarinu*, / Kaptolomu: *brodarinu*, *tičarinu*, / a bogme i *dervarinu*.” (Krleža 1936: 30; istak. A. K.). Mnoštvo tih naziva u Krležinu tekstu označuje isto: daću koju bijedni “kumek” ne može plaćati. Može se to reći jer među navedenim nazivima za poreze, kao što su raščlambe pokazale (v. Vončina 1991: 203–205), ima onih koji se nisu istodobno plaćali (*osvalščina* i *martinščina*), neke nije pobiralo plemstvo nego crkva (*desetina*), a neke “štibre” nisu zasvjedočene u povijesnim pravnim izvorima (npr. *dervarina*, *kerčmarina*, *lugarina*).

¹⁴ Nije potrebno u rječnicima sinonima navoditi značenje historizma (s restrikcijom, na primjer, pod natuknicom *buntovnik* u rječniku Lj. Šarić i W. Wittschen nalazi se *hajduk* i *uskok* s dodatnim tumačenjem u zagradi “(*odmetnik od turske vlasti*)” jer sva tri naziva samo u prenesenom značenju mogu biti sinonimi i samo u tom slučaju uz njih u nizu može stajati *puntar*. Kao historizmi *hajduk*, *uskok* i *puntar* nisu sinonimi. Ne treba označivati takve riječi odrednicom *pov.* (= ‘povijest, povijesni naziv’, v. Šarić–Wittschen 2003: XXII) jer to nije relevantno za uspostavljanje sinonimnoga odnosa između tih riječi. Odrednica *pov.* u rječniku nije označena dosljedno uz sve historizme, v. npr. *buzdovan*, s. v. *glupan*.

VI. Zaključak

Historizmi nisu zastarjele riječi jer semantičkom promjenom dobivaju “novo” značenje s restrikcijom. Kada nestanu “stvari”, izvanjezična zbilja ne može oblikovati jezik i izravno se u njemu odslikavati, nego jezik prati život pa se i on prilagođava i mijenja. “Novo” značenje također nastaje kad nam se “stare” riječi “vraćaju” (npr. *županija*, *kuna* u posljednjem desetljeću XX. stoljeća). Značenje se historizma može proširiti metaforičkom uporabom (izostaje restrikcija), što omogućuje i uspostavu sinonimnih odnosa s drugim riječima.

Literatura:

- ANIĆ, VLADIMIR ¹1991, ²1994, ³1998. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber.
- ANTOŠ, ANTICA 1974. *Osnove lingvističke stilistike, za studente pedagoških akademija i nastavnike*. Zagreb: Školska knjiga, II izdanje.
- BRATANIĆ, MAJA 1991. *Rječnik i kultura*. Zagreb: Sol.
- HEIDEGGER, MARTIN 1996. Vrijeme i bitak, u: *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*. Zagreb: Naprijed, (izbor Josip Brkić, predgovor Danilo Pejović, [članak] preveo Josip Brkić).
- Hrvatski enciklopedijski rječnik* 2002. Zagreb: Novi Liber (HER).
- HOCK, HANS HENRICH – JOSEPH, BRIAN D. 1996. *Language history, language change and language relationship, An Introduction to Historical and Comparative linguistics*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Hrvatski opći leksikon* 1996. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža (HOL).
- KATIČIĆ, RADOSLAV 1992a. Jezična kultura, u: *Novi jezikoslovni ogledi*. Zagreb: Školska knjiga, II dopunjeno izdanje, 62–75.
- KATIČIĆ, RADOSLAV 1992b. Jezik i dubina vremena u *Novi jezikoslovni ogledi*. Zagreb: Školska knjiga, II dopunjeno izdanje, 276–289.
- MARTINET, ANDRE 1982. *Osnove opće lingvistike*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, prijevod: A. Kovačec.
- MELVINGER, JASNA 1989. *Leksikologija*. Osijek [strojopis].
- MENAC, ANTICA, FINK–ARSOVSKI, ŽELJKA i RADOMIR VENTURIN 2003. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak (HFR).
- MLADENOV, MARIN 1980. *Novinarska stilistika*. Beograd: Naučna knjiga.
- OŽEGOV, SERGEJ IVANOVIČ 1974. Osnovnye čerty razvitija ruskoga jazyka v sove-tskuju epohu, u: *Leksikologija, Leksikografija, Kultura reči*. Moskva, 20–36.

- RADMAN, ZDRAVKO 1995. *Metafore i mehanizmi mišljenja*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, Biblioteka Filozofska istraživanja 81.
- RADOVIĆ–TEŠIĆ, MILICA 1982. Arhaizmi i njihova obrada u rečniku SANU, u: *Leksikografija i leksikologija (zbornik referata)*. Beograd – Novi Sad, 257–262.
- SAMARDŽIJA, MARKO ³2001. *Hrvatski jezik 4, udžbenik za 4. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.
- SILIĆ, JOSIP 1999. Hrvatski jezik kao sustav i kao standard, u: *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Priredio: Marko Samardžija, Zagreb: Matica hrvatska, 235–245.
- SIMEON, RIKARD 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, I. dio*, Zagreb: Matica hrvatska.
- SKOK, PETAR 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I*, Zagreb: JAZU.
- STOLAC, DIANA 1993. Odnos pasivnog rječnika i književnog jezika u *Rječnik i društvo, Zbornik radova sa znanstvenog skupa o leksikografiji i leksikologiji održanog 11 – 13. X. 1989. u Zagrebu*. Zagreb: HAZU, knjiga 2, 325–331.
- ŠARIĆ, LJILJANA, WITTSCHEN, WIEBKE 2003. *Rječnik sinonima*. Oldenburg – Zagreb: Universitätsverlag Aschenbeck i Isensee – Neretva.
- TAFRA, BRANKA 1995b. Sinonimija, u: *Jezikoslovna razdvojba*. Zagreb: Matica hrvatska, Mala knjižnica Matice hrvatske, Novi niz, kolo III, knjiga 16, 17–22.
- TAFRA, BRANKA 1995a. Razgraničavanje homonimije i polisemije (leksikološki i leksikografski problem), u: *Jezikoslovna razdvojba*, Zagreb: Matica hrvatska, Mala knjižnica Matice hrvatske, Novi niz, kolo III, knjiga 16, 23–41.
- TURK, MARIJA 2000. Neologizacija i arhaizacija leksema (oprimjerena hrvatsko-mađarskim dodirima). u: *IV. međunarodni kroatistički znanstveni skup, Pečuh*.
- VONČINA, JOSIP 1981. Arhaizmi u hrvatskoj povijesnoj stilistici. *Umjetnost riječi* 4/XXV, 303–310.
- VONČINA, JOSIP 1991. *Korijeni Krležina Kerempuha*. Zagreb: Naprijed.
- ZEKULIĆ, DIANA 1984. Odnos arhaizama i historizama prema književnom jeziku i sinonimiji, u: *Zbornik Pedagoškog fakulteta u Rijeci* 6, 203–207.
- ZGUSTA, LADISLAV 1991. *Priručnik leksikografije*. Sarajevo: Svjetlost, I. izdanje [prijevod].

Vrela:

- KLAIĆ, VJEKOSLAV 1975. *Povijest Hrvata: od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, knjiga 1: *Prvo doba: Vladanje knezova i kraljeva hrvatske krvi (641–1102); Drugo doba: Vladanje kraljeva Arpadovića: (1102–1301)*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

- ARALICA, IVAN 1987. *Izabrana djela* (priredio Velimir Visković), Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 171. *Hrvatski jezik u Hrvatskom saboru*. Zagreb: Narodne novine – Dom i svijet. 1997.
- KARNARUTIĆ, BARNE 2002. Vazetje Sigeta grada, u: *Petar Zoranić / Barne Karnarutić / Šime Budinić: Planine / Djela / Izabrana djela*, priredio Franjo Švelec, Zagreb: Matica hrvatska, Stoljeća hrvatske književnosti, 225–258.
- KRLEŽA, MIROSLAV 1936. *Balade Petrice Kerempuha*. Ljubljana.
- MARULIĆ, MARKO 1988. *Judita*. Priredio, popratio bilješkama i sastavio rječnik Milan Moguš, Sabrana djela Marka Marulića, Književni krug, Split.
- RAUKAR, TOMISLAV 1997. *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*. Zagreb: Školska knjiga – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Slobodna Dalmacija*, 9. 08. 2001.
- TRIBUSON, GORAN 2002. *Ne dao Bog većeg zla*. Zagreb: Mozaik knjiga. *Vjesnik*, 21. 01. 2002.
- Večernji list*, 29. 12. 2001.

Historisms and semantic changes

Abstract

The author discusses characteristics of words to which lexicologists and lexicographers usually refer as historisms. Semantic changes related to the original appearance and reappearance of historisms are analysed as well as the influence of extralinguistic reality to this processes. In the end the author considers the possibility of synonymy and extension of historism's meaning through methaphoric use.

Ključne riječi: historizam, izvanjezična zbilja, značenje, semantička promjena, polise-mija, sinonimija, metaforička uporaba.

Key words: historism, extralinguistic reality, meaning, semantic change, polysemy, synonymy, methaphoric use.

